પહેલી ગુજરાતી રાજકીય પરિષદ્‌ના પ્રમુખ

મહાત્મા મોહનદાસ ગાંધીનું ભાષણ.

પહેલી ગુજરાતી રાજકીય પરિષદ્‌ના મંત્રીઓ તરફથી

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

વામન સીતારામ મુકાદમ.

મુ. ગોધરા.

આવૃત્તિ ૧ લી. પ્રત ૫૦૦૦. સન ૧૯૧૭.

અમદાવાદ

ધી ડાયમંડ જ્યુબિલી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

કિંમત રૂ. ૦-૦-૩.

પહેલી ગુજરાત રાજકીય પરિષદના [illegible]

મહાત્મા મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીનું ભાષણ

ભાઈઓ અને બહેનો,

મને આ ઉચ્ચ પદ આપ્યું છે તેને સારૂ હું આપ સહુનો આભાર માનું છું. અહીંના [illegible]કીય વિષયમાં હું અઢી વર્ષનું બાળ છું. દક્ષિણ અફ્રિકાના મારા અનુભવ ઉપર હું અહીં વ્યાપાર નથી કરી શકતો. આવી સ્થિતિમાં મારે આ પદ સ્વીકારવું એ કેટલેક અંશે ઉદ્ધતાઈ ગણાય એમ જાણું છું, છતાં આપની અનહદ પ્રીતિને વશ થઇ મેં આ પદનો સ્વીકાર કર્યો છે.

મારી જવાબદારી હું સમજું છું. આ પરિષદ ગુજરાતમાં પહેલીજ છે. સમસ્ત હિંદુસ્તાનને સારૂ આ સમય ઘણો બારીક છે. સામ્રાજ્યને કદી ન હતી એવી ભીડ છે. મારા વિચારો સામાન્ય પ્રવાહની દિશામાં તદ્દન વહેતા નથી. કેટલાક વિરુદ્ધ દિશામાં વહેતા હોય એવો આભાસ મને આવે છે. આવી સ્થિતિમાં મને આ પદ લેવાનો અધિકાર ઓછોજ હોય. ઘણે ભાગે પ્રમુખનું ભાષણ સભાના વિચારો દર્શાવનારૂં હોય છે. મારાથી એવો દાવો થઇ શકે તેમ નથી. મારા વિચારો આવે સુંદર અવસરે ગુજરાતી પ્રજા સમક્ષ મૂકવાની મને આપે રજા આપી છે એ આપની ઉદારતા સૂચવે છે. એ વિચારો ઉપર આ મંડળમાં ટીકા થાય, તે વિષે ભિન્ન વિચાર બતાવાય, તેની સામે આકરો વિરોધ બતાવાય તેમાં હું દુઃખ જોતો નથી. તેની ચર્ચા છૂટથી થાય એવું ઇચ્છું છું. એ વિચારોને સારૂં એટલુંજ કહીશ કે તે આજકાલના નથી પણ ઘણાં વર્ષો થયાં બંધાએલા છે. તેની ઉપર હું મોહિત છું, ને અઢી વર્ષના અનુભવે તેમાં ફેરફાર નથી થયો.

આ પરિષદ્ ભરવાનો વિચાર કરનારને તેમજ તે વિચારને અમલમાં મૂકનારને ધન્યવાદ આપું છું. આ પગલું ગુજરાતને સારૂં ઘણું અગત્યનું છે. તેમાંથી બહુ સારાં પરિણામો આપણે નિપજાવી શકીએ છીએ. આ પરિષદ્ પાયા રૂપે છે. જો પાયો સાચો અને મજબૂત હશે, તો ઇમારતને વિષે આપણે નિશ્ચિંત રહી શકીશું. આ પરિષદ્ પાયો નાખનારી હોવાથી તેની જવાબદારી મોટી છે. હું ઇશ્વર આગળ પ્રાર્થના કરૂં છું કે આપણ બધાને તે સન્મતિ આપે ને આપણું કાર્ય પ્રજાને ભવિષ્યમાં લાભદાયી થઇ પડે.

આ પરિષદ્ રાજકીય છે. 'રાજકીય' શબ્દનો જરા વિચાર કરીએ. રાજકીય એ ઇંગ્રેજી 'પોલીટીકલ'નો તરજુમો છે. આ શબ્દનો ઘણે ભાગે સંકુચિત અર્થ કરવામાં આવે છે; પણ મને લાગે છે કે તેનો વિસ્તૃત અર્થ રાખવાથી વિશેષ લાભ છે. જો આવી પરિષદોના કાર્યની સમાપ્તિ માત્ર રાજાપ્રજાના સંબંધના વિચારમાં જ થઇ જાય તો એ કાર્ય અધૂરૂં રહે ને એ સંબંધનો પૂરો ખ્યાલ પણ આપણને ન આવે. દાખલા તરીકે મહુડાનો પ્રશ્ન ગુજરાતના કેટલાક વિભાગને બહુ અગત્યનો છે. તેનો વિચાર રાજ્ય પરત્વેજ કરતાં કડવું પરિણામ આવી શકે, અથવા ધાર્યું પરિણામ આપણે ન લાવી શકીયે. પણ જો મહુડાના

ક્ષુદ્રતાની ઉત્પત્તિનો વિચાર કરી આપણું જે અંગત કર્તવ્ય હોય તેનો પણ આપણે સાથે સાથે વિચાર કરીએ તો આપણી સરકારની સાથેની લડતમાં વહેલા ફાવવાનો સંભવ છે, ને આપણને લડવાની ચાવી પણ સહેલથી હાથ આવે. જે વિચારો હું આપની સમક્ષ મૂકવાનો છું તે ઉપરથી રાજકીય શબ્દનો મારો અર્થ આપ વિશેષ જોઈ શકશો.

પરિષદો ભરાઇ વીખરાઈ જઇ પોતાની પાછળ કાર્યકારી મંડળ મૂકતી જોવામાં આવતી નથી અથવા જો કાર્યકારી મંડળ મૂકવામાં આવે છે તો તેઓ મર્હુમ ગોખલેજીની ભાષામાં પોતાના ધંધામાંથી બચતા વખતમાં કામ કરનારા હોય છે. આપણને જરૂરનું તો એ છે કે પરિષદોના ઠરાવોનો અમલ કરવો એને જેઓ પોતાનો મુખ્ય અને ખાસ ધંધો ગણી શકે તેવા માણસો જોઇએ. આવા માણસો ઘણા હોય ત્યારેજ પરિષદોનાં કાર્ય શોભી નીકળવાનાં, ત્યારેજ ફળદાયી થવાનાં. હાલ તો ઘણું કામ એળે જાય છે. ભારત સેવક સમાજ જેવી અનેક સંસ્થાઓ દેશમાં થાય એ આવશ્યક છે. સેવા એજ ધર્મ માનનારા ઘણા નીકળે ત્યારે જ આપણે મહાન પરિણામો જોઇ શકીશું. હિંદુસ્તાન સારે નસીબે ધર્મબદ્ધ છે. એટલે દેશસેવામાં આ કાળે ધર્મની પરિસિમા છે એ ખ્યાલ ઉત્પન્ન થાય તો ધાર્મિક વૃત્તિવાળા માણસો રાજકીય કામમાં વધુ સંખ્યામાં જોડાય. જે કાળે સાધુ સન્તો આ પ્રકરણ હાથમાં લેશે તે કાળે હિંદુસ્તાન ધાર્યા કાર્ય સહેલથી કરી શકશે એવી મારી માન્યતા છે. ગમે તેમ હો પણ આપણને છાજે છે કે આ પરિષદને અંગે આપણે એક કાર્યકારી મંડળ ઉભું કરી શકીએ કે જેનો ધંધોજ પરિષદના ઠરાવોને અમલમાં મૂકવા મૂકાવવાનો હોય.

દેશમાં સ્વરાજ્યનો ધ્વનિ ચાલી રહ્યો છે. વિદુષી બાઇ એની બેસંટે લાખો સ્ત્રીપુરૂષોને 'સ્વરાજ્ય' નો જપ જપાવતા કરી મૂકયા છે. જે વસ્તુ બે વર્ષ પહેલાં ઘણાં સ્ત્રી પુરૂષો નહોતાં જાણતાં તે વસ્તુને તે બાઇએ પોતાની ચાતુરી, પોતાના અથાગ પ્રયત્નથી પ્રચલિત કરી મૂકી છે. સ્વરાજ્ય થોડી મુદતમાં મળશે એવી આશા બંધાવવામાં આ બાઈનું નામ ઇતિહાસમાં પ્રથમ પંક્તિમાં મૂકાશે એ વિષે શંકા હોયજ નહિ. સ્વરાજ્ય એ કોન્ગ્રેસ-નો આદર્શ હતું, ને છે. મીસીસ બેસંટનો એ નવો ખ્યાલ નહતો. પણ એ સ્વરાજ્યને થોડા સમયમાં સિદ્ધ થાય એવી વસ્તુ તરીકે સમજાવનાર તો આ બાઇ જ ગણાશે. તેને સારૂ તેનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ઓછો છે. એમને અને એમના સાથી મી. એરંડેલ તથા મી. વાડીઆને છોડી સરકારે મહેરબાની કરી છે તથા સ્વરાજ્યની ચળવળ યોગ્ય છે એમ કબુલ્યું છે. જે ઉદારતા સરકારે મીસીસ બેસંટને તેના સાથીને વિષે વાપરી છે તેજ ભાઇ મહમદઅલી તથા ભાઇ શૌકાતઅલી વિષે વાપરે એ ઇચ્છવા જેવું છે. આ બન્ને ભાઇઓને વિષે સર વીલીયમ વિન્સેન્ટે કહ્યું છે તેમાં કેટલું વિચારવા જેવું છે તેનો ખ્યાલ કરવાની જરૂર નથી. પ્રજાની માગણી સ્વીકારી તેમને છોડવાથી કંઇ અયોગ્ય પરિણામ ન આવે એવી જવાબદારી સરકાર પ્રજાની ઉપર કરશે અને પ્રજાને વિશેષ ઋણી બનાવશે. જ્યાં સુધી આ ભાઇઓને નથી છોડયા ત્યાં સુધી સરકારની ઉદારતા અધૂરી ગણાશે. આપણે ઉમેદ રાખીશું કે સરકાર સંપૂર્ણ ઉદારતા બતાવી પ્રજાનું ચિત્ત હરી લઇ તેને પોતાની કરી લેશે.

મહેરબાન મોન્ટેગ્યુ સાહેબ આવે છે, તેમની પાસે રજુ કરવાની જે અરજી ઘડાઇ છે ને જેમાં સહીઓ થઇ રહી છે તેનો મુખ્ય હેતુ પ્રજાકેળવણી છે. સ્વરાજ્ય મેળવવાને સારૂ અક્ષરજ્ઞાનની જરૂર છે એવું કહેણ ઇતિહાસનું અજ્ઞાન સૂચવે છે. મારે મારૂં કામ ચલા-

વવું છે એવી ભાવના પ્રજામાં લાવવા સારૂ અક્ષરજ્ઞાનની જરૂર નથી, એવા ખ્યાલથી, એવા ઇરાદાની જરૂર છે. સેંકડો અભણ રાજાઓએ ભારે સરસ રીતે રાજ્ય ચલાવ્યાં છે. ઉપરની ભાવના પ્રજામાં કેટલે દરજ્જે છે તે જોવું ને ન હોય ત્યાં તે ઉત્પન્ન કરવા પ્રયત્ન કરવો એ તે અરજીનો ઉદ્દેશ છે. તેમાં લાખો સ્ત્રીપુરૂષો સમજપૂર્વક સહી કરે તે ઇષ્ટ છે. તેવી અરજીનું વજન મે. મોંટેગ્યુ સાહેબની ઉપર પડે એ તે અરજીનું સહજ પરિણામ છે.

કોન્ગ્રેસ ને મોસલેમ લીગે સ્વીકારેલી યોજનામાં ફેરફાર કરવાનો કોઇને અધિકાર નથી. એટલે એના ગુણદોષનો વિચાર કરવાનું રહેતું નથી. પ્રજાના આગેવાનોએ ઘણા વિચારપૂર્વક રચેલી યોજના આપણે અત્યારની કાર્યસિદ્ધિને સારૂ સંપૂર્ણ સમજી શ્રદ્ધાપૂર્વક તેનો અમલ થાય એજ કાર્યો કરવાં રહ્યાં છે.

આ યોજના સ્વરાજ્ય નથી પણ તે સીડીએ આપણને ચઢાવનારૂં મોટું પગથીઉં છે. કેટલાક ઇંગ્રેજી ટીકાકાર એમ કહે છે કે—આપણને સ્વરાજ્ય ભોગવવાનો હક નથી. કેમકે જે વર્ગ સ્વરાજ્ય માગે છે તે વર્ગમાં હિંદુસ્તાનનો બચાવ કરવાની શક્તિ જ નથી. તેઓ પૂછે છે, શું ઇંગ્રેજો જ હિંદુસ્તાનની સિપાહીગીરી કરશે ને હિંદી પ્રજા રાજ્યસત્તા ચલાવશે ? આ પ્રશ્ન હાસ્યજનક છે ને દુઃખદ છે. હાસ્યજનક છે કેમકે ઇંગ્રેજી મિત્રો પોતાને આપણાથી અળગા માની લે છે. આપણી કલ્પના તો એવી છે કે—આપણે બ્રિટનની સાથે રહી સ્વરાજ્ય ભોગવશું. આહંં ઘર કરી રહેલા ઇંગ્રેજો હિંદુસ્તાન છોડે એવું આપણે માગતા નથી. પણ સ્વરાજ્યમાં તેઓ ભાગીદાર હશે. એવી રચનામાં કદાચ સિપાહીગીરી તેઓને ભાગે આવી તો તેઓને તેમાં કંઇ કહેવાપણું નહિ રહે. પણ આપણે સિપાહીગીરીમાં ભાગ નહિ લઇએ એમ તેઓનું માનવું જ ઉતાવળ ભર્યું છે. હિંદુસ્તાનની વૃત્તિ સૈનિક બળ મેળવવાની થશે ત્યારે તે થોડા સમયમાં પ્રાપ્ત થઇ શકે એવી વસ્તુ છે. મારવાની શક્તિ એ કઠોર વૃત્તિનું પરિણામ છે. એ વૃત્તિને પોષતાં વાર નથી લાગતી. તે ઘાસની જેમ ઉગી શકે છે. પ્રશ્ન દુઃખદ છે. કેમકે તે આપણને સ્મરણ કરાવે છે કે આપણને સરકારે આજ લગી સૈનિક તાલીમ વિનાના રાખ્યા છે. જો તેમણે આપણામાં એ તાલીમ ઇચ્છી હોત તો અત્યારે શિક્ષિત વર્ગનું મોટું લશ્કર તૈયાર હત. લડાઇમાં શિક્ષિત વર્ગે ભાગ નથી લીધો તેનો દોષ શિક્ષિત વર્ગની ઉપર છે. તેના કરતાં સરકારની ઉપર ઘણો મોટો છે. જો સરકારની રાજ્યનીતિ જૂદા ધોરણ ઉપર અસલથી બંધાઇ હત તો અત્યારે સરકારની પાસે અજીત સેના તૈયાર હત. પણ જે દશા વર્તે છે તેનો દોષ ભલે કોઇને ન દેવાય. જ્યારે ઇંગ્રેજી સત્તા સ્થપાંઇ ત્યારે કરોડો ઉપર રાજ્ય ચલાવવામાં પ્રજાને હથિયાર રહિત અને સૈનિક શિક્ષણ રહિત કરવામાં ડહાપણ ગણાયું. હવે જાગ્યા ત્યાંથી સવાર ગણી રાજા પ્રજા બન્નેએ રહી ગયેલું સમારી લેવાનું છે.

આ વિચારો ચાલુ પ્રવાહ યોગ્ય છે એવી કલ્પના ઉપર આપેલા છે. મને પોતાને ચાલુ સ્થિતિ દરેક પ્રકારે યોગ્ય છે એમ નથી જણાતું. આપણે જે ચળવળ ચલાવીએ છીએ તે પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ છે. જે સ્વરાજ્ય ઇચ્છીએ છીએ તે પાશ્ચાત્ય નમુનો છે. તેને પરિણામે હિંદુસ્તાનને પાશ્ચાત્ય દેશોની હરિફાઇમાં ઉતરવું પડશે. ઘણા માને છે કે—તેમાંથી છુટકારો જ નથી. હું તેવું માનતો નથી. હિંદુસ્તાન યુરોપ નથી, જાપાન નથી, ચીન નથી એ

માણસથી ભૂલાતું નથી. હિંદુસ્તાન જ કર્મભૂમિ છે, બાકીની ભોગ ભૂમિ છે; એ દેવ વાણી છે. એ મારા મનમાં ઠસી રહેલું છે. આ દેશનું કાર્ય બીજા દેશોના કરતાં વિચિત્ર છે એમ મને ભાસે છે. હિંદુસ્તાન ધાર્મિક સામ્રાજ્ય ભોગવવા યોગ્ય છે. જેવી તપશ્ચર્યા આ દેશમાં થઇ છે તેવી બીજે ક્યાંએ નથી થઇ. હિંદુસ્તાનને લોખંડનાં શસ્ત્રોની ઓછી જરૂર છે. તે દિવ્યાસ્ત્રથી લડતું આવ્યું છે; હજુ લડી શકે છે. બીજી પ્રજાઓએ શરીર બળને પૂજ્યું છે. યૂરોપમાં ચાલતું દારૂણ યુદ્ધ તેનો સચોટ દાખલો છે. હિંદુસ્તાન આત્મબળવડે સર્વ જીતી શકે છે. આત્માની શક્તિની પાસે શરીર શક્તિ તૃણવત છે એવા અનેક દાખલા મળી આવે છે; એવું કવિઓએ ગાયું છે; અનુભવીઓએ વર્ણવ્યું છે. હષ્ટપુષ્ટ ત્રીસ વરસનો જુવાન પોતાના એંશી વર્ષના બાપની પાસે બકરી જેવો થઇ વર્તે છે. આ પ્રેમ બળની નિશાની છે. પ્રેમ એજ આત્મા છે. એ આત્માનો ગુણ છે. એજ પ્રેમનો ઉપયોગ શ્રદ્ધાપૂર્વક આખા જગત ઉપર આપણે કરી શકીએ છીએ. આપણે ધર્મ ઉપરની શ્રદ્ધા ખોઇ બેઠા છીએ. તેથી આધુનિક વાયુમાં આપણા પગ ઠેકાણે રાખી શકતા નથી. ને આમ તેમ અફળાયા કરીએ છીએ. આ વસ્તુનો થોડો વધારે વિચાર આગળ કરશું.

આવા મારા વિચારો છતાં હું સ્વરાજ્યની ચળવળમાં ભાગ લઉં છું. કેમકે અત્યારે જે પદ્ધતિથી સરકાર રાજ્ય ચલાવે છે તે આધુનિક પદ્ધતિ છે. તે પદ્ધતિનું શુદ્ધ સ્વરૂપ તો 'પાર્લામેંટ' છે એમ સરકાર પોતે માને છે. એવી પાર્લામેંટ આપણને ન મળે તો આપણે અતોભ્રષ્ટ તતોભ્રષ્ટ થઇ જઇએ. મીસીસ એસંટનું એક વાક્ય તદ્દન ખરૂં છે. યા તો હિંદુસ્તાનને સ્વરાજ્ય હો અથવા હિંદુસ્તાનમાં ભુખમરાનો રોગ ફેલાશે. હું આંકડાઓમાં નથી પડવા ઇચ્છતો. મારી આંખનો પુરાવો મને બસ છે કે,—હિંદુસ્તાનમાં ગરીબાઇ વધતી ચાલી છે. બીજું પરિણામ કેમ હોય ? જે દેશ પોતાનો કાચો માલ બહાર મોકલે છે ને તેની પર બહાર મરામત થઇ પાછો આવે છે ને લે છે, જે દેશ પોતે રૂ પેદા કરવા છતાં પોતાના કપડાનાજ કરોડો રૂપિયા બહાર આપે છે તે દેશની દશા કંગાલ ન હોય તો શું હોય ? જે દેશના લોકો પોતાના વિવાહ વિગેરેના ખર્ચમાં પૈસા ખર્ચે તે સ્થિતિને ઉડાઉ સ્થિતિ ગણવામાં આવે તે દેશની દશા ભીખારીજ ગણાય. જે દેશ મરકી વિગેરેના સુધારા કરવામાં પૂરતું ખર્ચ ન કરી શકે એ દેશ ભીખારી જ હોય. જે દેશના અમલદાર વર્ગનો પગાર ઘણે ભાગે બહાર ખર્ચાય એ દેશની પ્રજા દિવસે દિવસે કંગાલ બનવી જ જોઇએ. જે દેશનાં માણસો કકડતી ટાઢમાં ઉનના વસ્ત્રના અભાવે સોના સરખું ખાતર બાળી નાખી પોતાની ટાઢ સમાવે તેની કંગાલીયતમાં શી કચાશ હોય ? આખા હિંદુસ્તાનમાં ભમતાં મેં ક્યાંએ પ્રજાવર્ગમાં નૂર નથી જોયું. મધ્યમવર્ગ મહા વ્યથામાં ઘેરાયેલો છે. કનિષ્ટ વર્ગને ઉંચે આભ અને નીચે ધરતી છે. તેને સારૂં સારો દિવસ છેજ નહિ. હિન્દુસ્તાનની દોલત ભોંય તળે દટાયેલી છે ને તેના ઘરેણામાં છે એ કેવળ કલ્પના છે. જે છે તેની કશી ગણત્રી નથી. લોકોની કમાણી વધી નથી, ત્યારે ખર્ચ વધ્યાં છે. આવી દશા કંઇ સરકારે જ્ઞાનપૂર્વક આણી નથી. હું માનું છું કે—સરકારના હેતુ શુદ્ધ છે. તેની શુદ્ધ માન્યતા છે કે—પ્રજાની ઉન્નતિ થતી જાય છે. પોતાની 'બ્લુ બુકો' ઉપર તેની અચલિત શ્રદ્ધા છે. આંકડાઓ ગમે તે સિદ્ધ કરી શકે એ ઇંગ્રેજી કહેવત છે, તે યથાર્થ છે. આંકડાઓ ઉપરથી અર્થશાસ્ત્રીઓ હિંદુસ્તાનની ચડતી દશા સિદ્ધ

કરે છે. લોકોીયા હિસાબ કરનારા મારા જેવા તે આંકડાઓ જોઇ શંકાયુક્ત થઇ ડોક ધુણાવે છે. ઉપરથી દેવતા આવીને બીજું કહે તો પણ હું જરૂર કહીશ કે—હિંદુસ્તાનને હું કંગાલ થતું જોઉં છું.

ત્યારે આપણીજ પાર્લામેંટ હોય તો તે શું કરે? હિંદુસ્તાનમાં પાર્લામેંટ હશે ત્યારે આપણને ભૂલો કરવાની તેમજ સુધારા કરવાની સત્તા મળશે. આપણે પ્રથમ તો જરૂર ભૂલો કરશું. પણ આપણું ખમીર આ દેશનું હોવાથી ભુલોને સુધારતાં વાર નહિ લાગે ને આપણને ભુખમરાનો ઇલાજ તુરત હાથ લાગશે. એ વેળા આપણે લેંકેશીયરની ચીજ વડે આપણું જીવન નહિ ગાળતા હોઇએ. એ વેળા આપણે અખૂટ દોલત ખર્ચી બાદશાહી દિલ્હી નહિ બાંધતા હોઇએ. બાદશાહી દિલ્હીનો આકાર હિન્દુસ્તાનની ઝુંપડીઓને અનુસરતો હશે. ઝુંપડી અને પાર્લામેન્ટ હાઉસ વચ્ચે કંઇક પ્રમાણ તો હશેજ. **પ્રજા અત્યારે રંક થઇ બેઠી છે. તેને ભૂલ કરવા જેટલોએ હક્ક નથી રહ્યો. જેને ભૂલ કરવાનો હક્ક નથી તે કદિ સુધારો કરી શકવાના નથી.** આમની સભાનો ઇતિહાસ એ ભૂલોનો ઇતિહાસ છે. ઇન-સાન ભૂલનું પુતળું છે, એમ અરબી કહેવત છે. **ભૂલ કરવાની છુટ અને તે સુધારવાની સત્તા એ સ્વરાજની એક વ્યાખ્યા છે.** એ સ્વરાજ પાર્લામેન્ટમાં રહેલું છે.

પાર્લામેન્ટ આજે જ જોઇએ. તે લેવાને આપણે આજેજ લાયક છીએ. એટલે તે આપણે માગશું ત્યારે જ મળશે. 'આજે જ' કયારે આવશે તેનો આધાર આપણી ઉપર છે.

બ્રિટીશ ડેમોક્રસી—બ્રિટીશ પ્રજાની પાસે દુઃખ રડવાથી સ્વરાજ નથી મળવાનું. તે પ્રજા એવી માગણી ઓળખી શકતી નથી. તે પ્રજા કહેશે "અમે સ્વરાજ માગવા કોઇની પાસે ગયા નથી. અમે અમારી શક્તિવડે તે મેળવ્યું છે. તમને નથી મળ્યું, કેમકે તમે નાલાયક છો. તમારી લાયકાત હશે ત્યારે સ્વરાજ તમને મળશે જ."

આ લાયકાત કેમ આવે? આપણે હિન્દની પ્રજા પાસે સ્વરાજ માગવું રહ્યું છે. આપણી અરજી તેની કને છે. જયારે હિન્દુસ્તાનના ખેડુત જાણશે કે સ્વરાજ શું છે, ત્યારે કોઇ સ્વ-રાજ રોકી શકનાર નથી.

સર વિલીયમ વિલસન હંટર લખી ગયા છે કે બ્રિટીશ સામ્રાજ્યમાં ધાર્યું મેળવવાનો સીધામાં સીધો રસ્તો રણસંગ્રામમાં મેળવેલો વિજય છે. જો શિક્ષિત વર્ગ મૂંગે મોંહે આ વેળા લડાઇમાં જોડાઇ શકાત તો મારી ખાત્રી છે કે આપણને માગ્યું હમણાં જ મળત, એટલુંજ નહિ પણ એ મળ્યાની ખુબી ઓરજ હત.

આપણે ઘણી વેળા કહીએ છીએ કે હિન્દુસ્તાનના ઘણા સિપાહિ ફ્રાન્સના મેદાનમાં અને મેસોપોટેમિયાના મેદાનમાં કપાઇ મૂઆ છે. આનો જશ આપણે શિક્ષિતવર્ગ નથી લઇ શકતા. એ સિપાઇઓને તૈયાર આપણે નથી કર્યા. એ સિપાઇઓ દેશાભિમાનથી નથી ગયા. તેઓને સ્વરાજની ખબર નથી. લડાઇને અંતે તેઓ સ્વરાજ માગવાના નથી. તેઓ પોતાને નિમક આપનારની ખાતર પોતાની નિમકહલાલી બતાવવા ગયા છે. સ્વરાજની માગણી કરતાં મને લાગે છે કે આપણે તેઓને દરમીયાન નથી લાવી શકતા. શિક્ષિતવર્ગ લડાઇમાં મોટો ભાગ નથી લઇ શકેલ તેને સારૂ તે વર્ગને દોષિત ગણી શકાય નહિ, એટલુંજ આપણે કહી શકીએ છીએ.

આપણે કઠણ સમયે વફાદારી બતાવી છે, એ પણ લાયકાત નથી સૂચવતું. વફાદારી એ ગુણ નથી. એ પ્રજા સ્થિતિની સર્વત્ર આવશ્યકતા છે. વફાદારીથી સ્વરાજ ન મળે એ સ્વયં સિદ્ધ છે.

આપણી લાયકાત આપણને હવે સ્વરાજ ભોગવવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ છે તેમાં રહી છે, ને બ્રિટીશ અમલદારવર્ગે ગમે તેટલી શુદ્ધ દાનતથી કામ કર્યું છે છતાં તેઓનો સમય હવે આવી રહ્યો છે, એમ આપણને ચોક્કસ જણાયું છે એમાં રહેલી છે; ને તેટલી લાયકાત આપણા કાર્યને સારૂ પૂરતી છે. સ્વરાજ વિના હવે હિન્દુસ્તાનમાં શાન્તિનો સંભવ નથી.

પણ જો આપણે સ્વરાજની ચળવળ સભાઓ ભરીનેજ કરીએ તો પ્રજાને હાનિ થવાનો સંભવ છે. મેળાવડા અને ભાષણો યોગ્ય સ્થાને ને યોગ્ય વખતે શોભી શકે છે. **પણ માત્ર મેળાવડા અને ભાષણોથી પ્રજા ઘડાતી નથી.**

જે પ્રજામાં સ્વરાજના તરંગો ઉછળી રહ્યા હોય તેમાં સર્વ દિશામાં જાગૃતિ હોય. સ્વરાજનું પ્રથમ પગથિયું તો હરેક વ્યક્તિ છે. **યથા પિણ્ડે તથા બ્રહ્માણ્ડે** એ મહા વાક્ય આ પ્રસંગે પણ ખરુંજ છે. જો આપણાં હૃદયમાં નિરંતર લડાઈ ચાલ્યા કરે, જો આપણે વાંકા ચાલતા હોઇએ, આપણી ઇન્દ્રિયો ઉપર અંકુશ રાખવાને બદલે ઇન્દ્રિયો આપણી ઉપર રાજ્ય ભોગવતી હોય તો સ્વરાજનો અર્થ આપણે સારૂ શો હોઇ શકે? પ્રથમ પગથિયું તો આપણે આપણી ઉપર રાજ્ય ભોગવતાં શિખવું એ છે.

પછી કુટુંબ-જો કુટુંબમાં કલહ હોય, ભાઇઓ એક બીજાની સાથે લડે, કુટુંબીઓ સાથે ન રહી શકે, અવિભક્ત એટલે કૌટુંબિક સ્વરાજ ભોગવનારાં કુટુંબો ઝગડાને લીધે વિભક્ત બને તો આપણે સ્વરાજને સારૂ કેમ લાયક બનીએ?

હવે જ્ઞાતિ-જ્ઞાતિમાં એક બીજાની સાથે દ્વેષ વર્તે, જ્ઞાતિઓ પોતાનો કારભાર ન ચલાવી શકે, તેમાં કાંઇ વ્યવસ્થા હોય નહિ, શેઠીઆ મોટાઇ માગે, જ્ઞાતિભાઇ સ્વેચ્છાચારી થાય ને આટલું સંકુચિત સ્વરાજ આપણે ન ચલાવી શકીએ તો રાષ્ટ્રીય સ્વરાજ કેમ ચલાવી શકીએ?

જ્ઞાતિ પછી શહેર. આપણાં શહેરનો કારભાર આપણે ન ચલાવી શકીએ, આપણી ગલીઓ સાફ ન રાખીએ, આપણાં ઘર અંધેર હોય, રસ્તા વાંકા હોય, શહેરનો કારભાર ચલાવનાર નિસ્સ્વાર્થી શહેરી ન નીકળી પડે, જે કારભાર ચલાવતા હોય તે બેદરકાર હોય અથવા સ્વાર્થી હોય, તો આપણને વિશેષ સત્તા લેવાનો શો અધિકાર છે?

ખરેખર શહેરના કારભારમાં સ્વરાજની ચાવી રહેલી છે. એટલે તે વિષે જરા વધારે વિચાર કરવાની જરૂર છે. હિન્દુસ્તાનમાં મરકીએ ઘર કર્યું છે. કોલેરા તો આપણી સાથે છેજ. મલેરિયા દરવર્ષે હજારોનો ભોગ લે છે. દુનિયાના બીજા દરેક ભાગમાંથી મરકી દૂર થઇ શકી છે. ગ્લાસગોમાં ગઇ તેવી તેને ડામી. જોહાનીસબર્ગમાં એકજ વખત આવી શકી. ત્યાંની મ્યુનિસિપાલીટીઓ મહા પ્રયત્ન કરી એક માસમાં મરકી નાબુદ કરી. આપણે મરકીની ઉપર કશી અસર કરી શકતા નથી. આ સ્થિતિને સારૂ આપણે સરકારને દોષ નથી દઈ શકતા. ખરૂં જોતાં ગરીબાઇને પણ દોષ નથી દઇ શકતા. મરકીને સારૂ જે ઉપાય લેવા હોય

તેમાં કોઇ આપણી વચ્ચે આવે તેમ નથી. અમદાવાદ જેવું શહેર ગરીબાઇનું બહાનું કહાડી નીકળી જઇ શકતું નથી. મને ભય છે કે મરકીને સારૂ આપણે આખી જવાબદારી કબુલ કરવી પડશે. એ ખુબીની વાત છે કે જ્યારે આપણા રહેવાના વિભાગમાં મરકી કેર વર્તાવી રહી હોય છે, ત્યારે જ્યાં અંગ્રેજો વસે છે ત્યાં તે જઇ શકતી નથી. કારણો પણ તુરત સમજાય છે. ત્યાં હવા સાફ છે, ઘરો છૂટાં છે, રસ્તા પહોળા અને સાફ છે, અને જંગલ જવાની ટેવ ઘણી સારી છે. આપણે તો જંગલ જવું એટલે નરકવાસ કરવો એવું કરીએ છીએ. જે મૂલકમાં નવાણું ટકા માણસો ઉઘાડે પગે ચાલનારાં છે, તે મૂલકમાં લોકો ગમે ત્યાં થુંકે છે, ગમે ત્યાં પોતાની હાજતો પૂરી પાડે છે, ને તેવા રસ્તાપર આપણને ચાલવું પડે છે. આ સ્થિતિમાં મરકી ઘર કરે તેમાં શી નવાઇ છે.

આપણે આપણા શહેરોની સ્થિતિ નહિ બદલાવીએ, આપણી બુરી ટેવો નહિ બદલીએ, આપણાં પાયખાનાં નહિ સુધારીએ ત્યાં સુધી આપણે સારૂ સ્વરાજની કશી કિમ્મત નથી રહેવાની.

આ પ્રસંગે આટલું કહેવું અનુચિત નહિ ગણાય. આપણે સર્વથી ઉપયોગી સેવકો–ભંગી ને અસ્પર્શ્ય ગણીએ છીએ. તેનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આપણાં પાયખાનાં આપણે તેઓને પૂરાં સાફ કરવા દેતા નથી. આપણે પોતે ધર્મને બહાને તે કામ કરતાં અભડાઇએ છીએ. આથી આપણે જાતે સ્વચ્છ ગણાતા છતાં આપણા ઘરનો એક ભાગ દુનિયાના બીજા દેશોમાં છે તે કરતાં વધારેમાં વધારે ગંદો રહે છે, ને તેને લીધે આપણે હમેશાં ગંદી હવામાં ઉછરીએ છીએ. જ્યાં લગી આપણે કેવળ ગામડાઓમાં રહેતા હતા, ત્યાં સુધી આપણે સુખી હતા. પણ શહેરોમાં આપણી ઉપલી કુટેવોથી આપણે સદા આપઘાત કર્યા કરીએ છીએ.

જ્યાં ઘણા લોકો વગર મોતે મરતા હોય ત્યાં ધર્મનો, કર્મનો, આચારનો, અભાવ હોવાનો સંભવ છે. હું માનું છું કે મરકીને કાઢવી એ આપણી શક્તિની બહાર ન હોવું જોઇએ. જો આપણે મરકીને નાબુદ કરી શકીએ તો તેથી સ્વરાજ્યને સારૂ આપણી જેટલી લાયકાત વધશે તેટલી મહા ચળવળથી નથી વધવાની. આપણા ડાક્ટરો વૈદ્યોએ વિચારવા જેવો આ સવાલ છે.

આપણી પડોશમાંજ ડાકોરજીનું પવિત્ર ધામ છે. મ્હેં તે જોયું છે. તે પવિત્ર ધામની અપવિત્રતાનો પાર નથી. હું મને પોતાને શુદ્ધ વૈષ્ણવ માનુ છું. તેથી મને આ વિષે ટીકા કરવાનો વધારે અધિકાર છે. ડાકોરજીમાં એટલી સખત ગંદકી છે કે ચોખ્ખાઇમાં રહેનાર માણસને ડાકોરજીમાં એક દિવસ ગાળવો એ પણ મુશ્કેલીની વાત છે. જાત્રાળુઓ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે તળાવ બગાડે છે, રસ્તા બગાડે છે. મુખીયા લઢે છે ને રણછોડરાયજીના આભૂષણ વિગેરે બાબત 'રીસીવર' નીમાયા છે એ વધારાનું. આ સ્થિતિ સુધારવી તે આપણુંજ કાર્ય છે. સ્વરાજ્ય લેવા નીકળી પડેલા આપણે ગુજરાતી આપણું આંગણું નહિ સુધારીએ તો સ્વરાજ્યના લશ્કરમાં શી ફતેહ મેળવીશું.

શહેરોમાં કેળવણીની સ્થિતિનો વિચાર કરતાં પણ આપણને ઘણી નિરાશા પેદા થાય એવું છે. પોતાના અંગત આળસથી મેંબરોને કેળવણી આપવાની આપણી ગોખણી ફરજ

છે. આને બદલે હજારો બાળકો કેળવણી વગરનાં રહે છે ને સરકારની ઉપર આપણી નજર ટમટમી રહી છે.

શહેરોમાં દારૂનું વ્યસન વધે છે, ઇરાની દુકાનો વધે છે, જુગાર વધે છે. આનો ઇલાજ આપણે ન કરી શકીએ તો આપણે સ્વરાજ્ય કેમ લઇએ? સ્વરાજ્યનો અર્થજ એ છે કે આપણો કારભાર આપણે ચલાવીએ.

આપણાં બાળકોનાં મોંમાંથી ને આપણા મોંમાંથી દુધ જતું રહેવાનો સમય આવ્યો જણાય છે. ગુજરાતમાં ડેરીઓએ દાટ વાળવા માંડયો છે. બધુ દુધ ખરીદી લઇ તેમાંથી માખણ, પનીર, ઇત્યાદિ બનાવી વેચે છે. જે પ્રજાનો આધાર મુખ્યત્વે દુધ ઉપર રહ્યો છે તે પ્રજા આમ પોતાના ખોરાકનો નાશ કેમ થવાદે? એવા સ્વાર્થી માણસો કેમ નીકળી પડે કે જે પ્રજાના આરોગ્યનો વિચાર કર્યા વિના પૈસાને સારૂ પ્રજાની ખાવાની વસ્તુનો અયોગ્ય વેપાર કરે? દુધ, ઘી અને દુધના પદાર્થો પ્રજાને સારૂ એવાં અમૂલ્ય છે કે તેની ઉપર મ્યુનીસીપાલીટીઓએ પૂરો અંકુશ રાખવો ઘટે છે. આપણે તે વિષે શું કરીએ છીએ?

હું હમણાંજ બકરી ઇદના હુલ્લડના મુલકમાંથી આવું છું. એક નજીવા કારણને સારૂં એ કેમ લઢી પડી, તેમાં તોફાની માણસો ભળ્યા, ને ઝઘડો આગળ વધ્યો. આપણે તેનો ઉપાય નથી કરી શકયા. સરકાર કરે તેની ઉપર કેવળ આધાર રાખવો પડયો છે. આ આપણી અપંગ દશા સુચવે છે.

ઘડીભર ગોરક્ષાનો વિચાર કરવો એ અપ્રાસંગિક નથી. આ સવાલ નાનો સુનો નથી. છતાં તેનો આધાર કહેવાતી ગોરક્ષા મંડળ ઉપર મૂકી દીધો છે. ગોરક્ષા કરવાની પ્રથા જૂના કાળની જણાય છે. તેની ઉત્પત્તિ આ દેશની આવશ્યકતામાં રહેલી છે. જયાં નેવું ટકા માણુસ ખેતીની ઉપર નિભાવ કરે છે. જયાં ખેતી માટે બેલની જરૂર પડે છે ત્યાં ગાયની રક્ષા સહેજે કરવાની ફરજ આવી પડે છે. આવે સ્થળે માંસાહારી પણ ગાયનો ત્યાગ કરે. આવાં સ્વાભાવિક કારણોજ ગાયની રક્ષાની સારૂ બસ હોવાં જોઇએ. પણ અહિં દશા વિચિત્ર છે. ગોરક્ષાનો મુખ્ય અર્થ એ જોવામાં આવે છે કે ગાયો મુસલમાન ભાઇઓના હાથમાં ખોરાક સારૂ જતી અટકાવવી. રાજ્યકર્તાને ગાયના માંસની જરૂર લાગે છે. તેમને નિમિત્તે હજારો ગાયોનો વધ હમેશાં થાય છે. તેના સામે આપણે કંઇ નથી કરતા. કલકત્તામાં હિન્દુઓજ ફુંકવાની અઘોર ક્રિયા કરી ગાયનું બધુ દુધ હમેશા હરી લે છે તે ગાયની આ ઘાતકી હિંસા અટકાવવા આપણે ભાગ્યેજ પ્રયત્ન કરીએ છીએ, ગુજરાતમાંજ બેલને હાંકવાને સારૂ હિન્દુ ચુંકવાળી લાકડીઓ વાપરે છે, તેની સામે અવાજ નથી ઉઠાવતા. આપણાં શહેરનાં બેલની દશા દયામણી જોવામાં આવે છે, ગાય અને તેના વંશનો બચાવ કરવો એ મહા મોટો પ્રશ્ન છે. તેને મુસલમાનની સાથે ઝગડો કરવાનું સંકુચિત રૂપ આપી આપણે ગાયોનો વધ વધાર્યો છે. ગાયનો બચાવ કરતા મુસલમાન ભાઇઓનો વધ કરવો એ ધર્મ ન હોય પણ અધર્મ હોવાનો સંભવ છે. મને લાગે છે કે આપણે મુસલમાન ભાઇઓ સાથે પ્રેમ વચનથી મસલત કરીએ તો તેઓ પણ હિન્દની સ્થિતિ સમજી ગાયનો બચાવ કરવા તત્પર થશે. તેઓને વિનવી તેઓની સાથે સત્યાગ્રહ કરી આપણે તેમને ગાયના બચાવમાં રોકી શકીએ છીએ. પણ આમ કરવા સારૂ આપણે આ સવાલનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજવું જોઇએ. આપણે આપણા ભાઇઓને મારવાને બદલે મરવા તૈયાર થવું જોઇએ. પણ તે તો જયારે આપણને ગાયની ખરી કિંમત

જણાશે ને આપણામાં શુદ્ધ દયા સ્ફુરશે ત્યારેજ કરી શકવાના. આ કાર્ય કરવામાં ઘણી વસ્તુનો સમાવેશ એકસામટો થઈ જાય છે. હિન્દુ-મુસલમાન વચ્ચેનો કલેશ ટળશે, ગાયનું રક્ષણ થશે, દુધ, ઘી આપણને ચોખ્ખાં ને સોંઘાં મળશે અને આપણા બેલ દુનિયાને જોવા લાયક થશે. આપણી શુદ્ધ તપશ્ચર્યા હશે તો આપણે ગાયનો વધ ઇંગ્રેજ, મુસલમાન કે હિન્દુ બધાને હાથે થતો અટકાવી શકીશું. આ એક કાર્ય પણ સ્વરાજને નજીક લાવનારૂં છે.

ઉપલા ઘણા સવાલો શહેરોના કારભારને અંગે ઉઠેલા છે. એમાંથી આપણે જોઇ શકીયે છીયે કે **શહેરોના આપણા શુદ્ધ કારભાર ઉપર ભારતવર્ષના કારભારનો આધાર છે.**

સ્વદેશી હિલચાલ દેશમાં નાહ સરખીજ છે એમ કહુવુ અનુચિત નહિ ગણાય. આમાં લગભગ સ્વરાજની ચાવી રહેલી છે એ આપણને સુજતું નથી. જો આપણને સ્વભાષા પ્રત્યે અરૂચી હોય, આપણાં કપડાં ન ગમે, આપણો પોષાક અણગમો ઉપજાવે, આપણને શીખાની શરમ આવે, આપણો ખોરાક સારો ન લાગે, આપણી હવા પણ ઠીક ન જણાય, આપણા લોકો અણઘડ ને આપણો સંગ રાખવા અયોગ્ય જણાય, આપણી સભ્યતા ભુંડી લાગે ને વિદેશી રૂડી લાગે, ટૂંકામાં આપણું બધું દવલું લાગે ને પરદેશી વહાલું લાગે તો સ્વરાજનો શો અર્થ હશે તે મને સમજમાં નથી આવી શકતું. જો આપણને પરદેશી બધું ગ્રાહ્ય હોય તો જરૂર આપણને પરદેશી તાલીમની તો હજુ ઘણી ગરજ રહેશે, કેમકે પરદેશી વાયુએ જનસમાજમાં ઘણો થોડોજ પ્રવેશ કર્યો છે. મને તો લાગે છે કે આપણે સ્વરાજનો રસ લઇ શકીએ તેના પહેલાં સ્વદેશી પ્રત્યે આપણને પ્રેમ તો ખરો પણ રાગ શુદ્ધાં થવો જોઇએ. આપણા દરેક કાર્યમાં સ્વદેશીની છાપ નજરે પડવી જોઇએ. સ્વરાજની રચનાજ આપણું ઘણું એકંદરે સારૂં છે તેવી કલ્પના ઉપર બંધાઇ શકે. આ વિચાર બરોબર હોય તો, સ્વદેશીની ચળવળ આ દેશમાં ઘણા મોટા પાયા ઉપર થવી જોઇએ. જે જે દેશમાં સ્વરાજની ચળવળ થઇ છે, તે તે દેશમાં દેશીની કિંમત પૂરી અંકાઇ છે. સ્કાટલાંડના સિપાહી મરણને જોખમે પણ પોતાની કીલ્ટ છોડવા ઇચ્છતા નથી. તેને આપણે વિનોદમાં ઘાઘરા પલટણ કહીએ છીએ. એ ઘાઘરાની પાછળ જે બળ રહ્યું છે તેની સાક્ષી દુનિયા પૂરે છે. એટલે અગવડવાળો, શત્રુ તુરત ઓળખી શકે એવો એ ઘાઘરો છે છતાં સ્કાટલાંડના સિપાહી તેનો ત્યાગ નથી કરતા. આપણા દોષોને સંઘરી રાખવા એમ કહેવાનો અહીં આશય નથી. પણ આપણું ઘણું વિગુણ હોય તો પણ તે આપણને ગ્રાહ્ય છે. પરદેશી સ્વનુષ્ઠિત હોય તો પણ ત્યાજ્ય છે. જે આજે વિગુણ હશે તેને આપણે આપણા પરાક્રમે ગુણપૂરિત કરી શકીશું. હું ઇચ્છું છું કે આ પરિષદના સભ્યોને રગેરગે સ્વદેશી જુસ્સો વ્યાપે ને મહા સંકટો, અગવડો સહીને પણ તેઓ સ્વદેશી વ્રત ધારે ને તેને અડગ રહી પાળે એમ થાય તો સ્વરાજ તો આપણને ઘેર બેઠે મળી શકે તેમ છે.

ઉપરના દષ્ટાંતો ઉપરથી જણાશે કે આપણી ચળવળ કેવડી હોવી જોઇએ. સરકારને અરજીઓ ભલે કરાય, વડી ધારા સભામાં ભલે હક્ક મગાય પણ આ કાર્યો કરતાં લોકજાગૃતિને સારૂ આંતરિક ચળવળની વધારે અગત્ય છે બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં દંભ, સ્વાર્થ વિગેરે દાખલ થવાનો સંભવ છે. આંતરિક પ્રવૃત્તિમાં તેમ થવાનો ઘણો ઓછો સંભવ છે. આંતરિક પ્રવૃત્તિ વિના બાહ્ય પ્રવૃત્તિ શોભશે નહિ એટલુંજ નહિ પણ તે નિરર્થક જવાનો સંભવ

છે. મારી દલીલનું તાત્પર્ય એ નથી કે આંતરિક પ્રવૃત્તિ બીલકુલ આપણે ચલાવતાજ નથી. પણ હું એમ કહેવા ઇચ્છું છું કે આંતરિક પ્રવૃત્તિ ઉપર આપણે જોઇતું વજન નથી દેતા.

એવો પણ ધ્વનિ સંભળાય છે કે એક વખત આપણા હાથમાં ભારતવર્ષના કારભારની સત્તા આવવા દો પછી બધાં રૂડાં વાનાં થઈ રહેશે. આના જેવો બીજો ભારે વહેમ નહિ હોય. કોઇ પ્રજા એમ સ્વતંત્ર નથી બની. વસંતની બહાર ખીલે છે ત્યારે દરેક ઝાડમાં તેની છાયા પડે છે, નવયૌવન આખી ભૂમિને વિષે જોવામાં આવે છે તેમજ જ્યારે આપણે સ્વરાજ રૂપી વસંતઋતુમાં પ્રવેશ કરતાં હોઇશું ત્યારે કોઇ આવી ચડેલો મુસાફર દરેક સ્થળે નવ યૌવન ભાળશે. અનેક પ્રકારની સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રજાના સેવકો પોતાની શક્તિ અનુસાર અનેક કાર્યોમાં રોકાયેલા જોવામાં આવશે.

આપણી પ્રગતિ જોઇએ તેટલી નથી એમ જો કબુલ કરવામાં આવે તો તેનાં બે કારણો પણ કબુલ કરવાં પડશે. આપણે આપણી સ્ત્રીને આપણી હીલચાલમાંથી અલગ રાખી તેથી પક્ષઘાતનો ભોગ થઇ પડયા છીએ. પ્રજા એક પગે ચાલે છે. તેનાં બધાં કાર્ય અર્ધા ને અધુરાં જોવામાં આવે છે. વળી પ્રજાનો શિક્ષિત વર્ગ પરભાષા માર્ફતે કેળવણી પામી અશક્ત બને છે અને જે શક્તિ મેળવે છે તેનો લાભ પ્રજાને મળતો નથી. આ વિષય ઉપર મેં મારા વિચાર ગુજરાત કેળવણી પરિષદ્માં જણાવ્યા છે એટલે અહીં પુનરોક્તિ નથી કરતો. આ પરિષદે બધો કારભાર ગુજરાતીમાં ચલાવવા ઠરાવ કર્યો છે એ બહુ સ્તુત્ય છે ને મારી ઉમેદ છે કે કોઇ પણ લાલચને વશ થઈને ગુજરાતી પ્રજા આ નિશ્ચયને નહિ બદલે.

શિક્ષિત વર્ગે સ્વરાજપ્રેમીયે જનસમાજમાં ભળ્યા વિના ચાલવાનું નથી. આપણે પ્રજાના એકે અંગને તરછોડી શકવાના નથી. એકે અંગને તજી શકવાના નથી. બધાને સાથે લઇને ચાલશું ત્યારેજ આગળ વધવાના છીએ. જો શિક્ષિતવર્ગ પ્રજામાં મળેલ હોત તો બકરી ઇદનાં હુલ્લડ આજે હોતજ નહિ.

છેવટના વિષય ઉપર આવતા પહેલાં મારે થોડી ફરજ બજાવવાની રહી છે ને થોડી સૂચના કરવાની રહી છે.

દર વર્ષે યમરાજા હિંદુસ્તાનના આગેવાનોનો ભોગ લે છે. છેલ્લા બાર માસમાં હિંદુસ્તાનમાં લેવાયેલા બધા ભોગ વિષે અહીં હું નથી કહેવા ઇચ્છતો. [પણ મર્હુમ ઋષિ તુલ્ય હિંદના દાદા દાદાભાઈ નવરોજીનું નામ છોડી શકાય તેવું નથી. તેમની દેશ સેવાની કિંમત આંકનાર હું કોણ ? હું તો તેમને ચરણે બેઠેલો. જ્યારે છેક તરૂણાવસ્થામાં વિલાયત ગયો ત્યારે મને તેમનાં દર્શન થએલાં. તેમની ઉપર ભલામણ પત્ર લઇ ગએલો ત્યારથીજ તેમની પૂજા કરતાં શીખ્યો. તેમની નિષ્કલંક અખંડિત દેશ સેવા, તેમની સમદૃષ્ટિ, તેમનું શુદ્ધ ચારિત્ર્ય આ બધું હિંદને સારૂ હંમેશાં નમુનારૂપ રહેશે.] ઇશ્વર તેમના આત્માને શાંત આપો. તેમના કુટુમ્બને અને હિંદને આ વિયોગ સહન કરવાની શક્તિ આપો ! તેમનું ચારિત્ર્ય આપણા જીવનમાં ઉતારી, તેમની દેશ સેવાની નકલ કરી આપણે તેમને સદાયને સારૂ આપણા હૃદયમાં સ્થળ આપી અમર કરી શકીએ છીએ. એ મહા પુરૂષનો આત્મા આપણી પરિષદ્નો સાક્ષી રહો !

નામદાર વોયસરાયે વિરમગામની સરહદ ઉપર લેવામાં આવતી જકાત રદ કરવાનો ઠરાવ સંભળાવ્યો તેને સારૂ તેમને ધન્યવાદ દેવાની આપણી ફરજ છે. આ કાર્ય વહેલું થવું જોઇતું

હતું. તે બોજા નીચે પ્રજા કચરાઇ રહી હતી. ઘણાઓ તેને લીધે પોતાનો વેપાર ખોઇ બેઠા છે. ઘણી અબળાઓને દુઃખ વેઠવું પડયું છે. આ ઠરાવનો અમલ હજુ થયો જણાતો ન થાય એ ઇચ્છવા જેવું છે.

આગગાડીમાં ત્રીજા વર્ગના ઉતારૂઓ ઉપર જે દુઃખો પડે છે તે વિષે મ્હારો અનુભવ મેં વર્તમાનપત્ર દ્વારા પ્રજા આગળ મૂકયો છે. આ દુઃખો ખરેખર અસહ્ય છે. હિંદની પ્રજા રાંકડી છે તેને મૂગે મોઢે દુઃખો સહન કરવાની તાલીમ મળી છે એટલે લાખો આ દુઃખ સહન કરે છે છતાં તેનું નિવારણ થતું નથી. આમ દુઃખ સહન કરવામાં બહુ ગુણ છે પણ તેવી સીમા હોવી જોઇએ. કેવળ નબળાઇથી સહન કરેલું દુઃખ નામરદાઇ છે. આ આગગાડીની હાડમારી સહન થઇ રહી છે એ નામરદાઇનો આભાસ આપે છે. આ દુઃખો બે પ્રકારનાં છે. એક તો રેલ્વેખાતાંની ખામીને લીધે, ને બીજો ઉતારૂઓની બેદરકારીને લીધે. આ હાડમારીના ઇલાજ પણ બે પ્રકારના છે. જેનું કારણ રેલ્વેખાતું છે ત્યાં સર્વેએ જેને કડવો અનુભવ થાય તેણે તે ખાતાને લખવું. ગુજરાતી ભાષામાં પણ લખી શકાય. વર્તમાનપત્રોમાં પોકાર કરવો. બીજો ઇલાજ એ છે કે જ્ઞાનવાન ઉતારૂઓએ અજ્ઞાત ઉતારૂને રીતભાતનું જ્ઞાન આપવું. તેની ગંદાઇ, બેદરકારી વગેરે તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચવું. આ કાર્યમાં સ્વયંસેવકોની જરૂર છે. તેમાં સહુ યથાશક્તિ ભાગ લઇ શકે છે. આગેવાન વર્ગે કોઇ કોઇ વેળા અગવડોનો સ્વાદ લેવા ખાતર ત્રીજા વર્ગની મુસાફરી પોતાની મોટાઇની જાણ કર્યા વિના કરવી ને પછી જે અનુભવ લીધો હોય તે રેલવેખાતા આગળ રજુ કરવો. આમ કરવાથી થોડી મુદ્દતમાં મહત્વનો ફેરફાર આપણી નજરે આવશે.

ફીજીના ટાપુ વગેરેમાં જતા ગિરમિટીયા મજુરો વિષે લંડનમાં એક કમિટિ નીમાઇ હતી. તે કમિટિના વિચારો સત્તાવાર જાહેર થયા છે ને તે ઉપર નામદાર હિન્દી સરકારે પ્રજામત માગ્યો છે. આ વિષય પર પણ મ્હારો મત હું વર્તમાનપત્રોમાં જાહેર કરી ચૂકયો છું એટલે અહીં વિવેચન નથી કરતો. મ્હેં અભિપ્રાય આપ્યો છે કે કમિટિએ કરેલી ભલામણનું પરિણામ પણ એક પ્રકારની ગિરમિટ છે. આપણે એકજ મત આપી શકીએ છીએ. આપણે મજૂરોને કોઇ પણ પ્રકારનાં બંધનમાં પરદેશ જતા જોવા માગતા નથી. તેવી આપણને જરૂર નથી. ગિરમિટનો કાયદો તદ્દન રદ થાય એજ જરૂરતું છે. કોલોનિઓને કોઇ પ્રકારની સગવડ કરી આપવા આપણે બંધાયેલ નથી.

હવે હું છેવટના વિષય પર આવું છું. સાધ્ય વસ્તુ મેળવવા બે માર્ગ છે: સત્યાગ્રહ ને દુરાગ્રહ. આપણા ગ્રંથોમાં તેને દૈવી ને આસુરી પ્રવૃત્તિને નામે વર્ણવ્યા છે. સત્યાગ્રહના માર્ગમાં સત્યનો હંમેશાં આગ્રહ રહે છે. કોઇ પણ કારણસર સત્યનો ત્યાગ નથી થતો. એમાં દેશને અર્થે પણ જુઠાનો પ્રયોગ થઇ શકે એવું નથી. એમાં સત્યનો સદાય જયજ કલ્પ્યો છે. કેટલીક વેળા આપણને રસ્તો ઘોર લાગે, પરિણામ ભયંકર જણાય, જરા સત્ય છોડવાથી સિદ્ધિ મળવા જેવું લાગે તે છતાં સત્યનો ત્યાગ સત્યાગ્રહી કરતો નથી. તેની શ્રદ્ધા એવે સમગે પણ સૂર્યના તેજની જેમ ઝગ્યા કરે છે, સત્યાગ્રહી નિરાશ થાયજ નહિ. સત્યજ તેની તલવાર હોવાથી તેને ગજવેલની તરવારનો કે દારૂગોળાનો ખપ પડતો નથી. તે આત્મબળથી, પ્રેમથી વેરીને પણ વશ કરે છે. મિત્રવર્ગમાં વહાલના પ્રેમની કસોટી થતી નથી.

મિત્ર મિત્રની ઉપર પ્રેમ કરે એ નવાઈની વાત નથી તે ગુણુ નથી, તેમાં શ્રમ નથી પણુ છે. પ્રત્યે મિત્રતા રાખવામાં પ્રેમની કસોટી છે, તે ગુણુ છે, તેમાં શ્રમ છે, તેથી તે પુરૂષાર્થ પણુ તેમાં ખરી બહાદુરી ભરી છે. રાજ્યકર્તા તરફ પણુ આપણે આવી દૃષ્ટિ રાખી શકીએ. એવી દૃષ્ટિ રાખતાં આપણે તેમના નેક કામોની કિંમત કરી શકીશું, ને તેમની ભૂલોને સારૂં તેમનો દ્વેષ કરવાને બદલે તેમને પ્રેમ ભાવથી ભૂલો બતાવી તે ભૂલો દૂર કરાવી શકીશું. આ પ્રેમ ભાવમાં ભયને અવકાશ નથી. નબળાઇ તો હોયજ નહિ. નબળો પ્રેમ નથી બતાવી શકતો. પ્રેમ શૂરોજ બતાવી શકે. પ્રેમની દૃષ્ટિએ વિચારતાં આપણે રાજ્યકર્તાઓની ઉપર વહેમની નજર નહિ રાખીએ. તેઓ બધાં કાર્યો બૂરી દાનતથી કરે છે એમ પણ નહિ માનીએ. પ્રેમથી કરેલી તેઓના કાર્યની આપણી પરીક્ષા એવી શુદ્ધ છે કે તેઓની ઉપર પણુ તેની છાપ પડયા વિના નહિ રહે.

પ્રેમ લડી શકે છે, પ્રેમને ઘણી વેળા લડવું પડે છે. સત્તાના મદમાં માણસ પોતાની ભૂલ નથી જોતો. એ સમયે સત્યાગ્રહી બેસી નથી રહેતો પણુ પોતે દુઃખ સહન કરે છે. સત્તાધીશના હુકમનો, તેના કાયદાનો સાદર નિરાદર કરે છે અને એ નિરાદરથી પડતાં કષ્ટ જેવાં કે જેલ, ફાંશી ઇત્યાદિ સહન કરે છે. આમ આત્મા ઘડાય છે. આમાં કાળક્ષેપ થતો નથી ને એવા વિનયપૂર્વક કરેલ નિરાદરમાં પાછળથી ભૂલ જોવામાં આવે તો એ ભૂલનું પરિણામ માત્ર સત્યાગ્રહી અને તેના સાથી સહે છે. આમાં સત્તાધીશની સાથે કડવાશ નથી છતી પણુ છેવટ તે આપણુને વશ થઇ વર્તે છે. **તે જાણી લે છે કે સત્યાગ્રહીની ઉપર તેનો અમલ નથી ચાલી શકવાનો–સત્યાગ્રહીની સંમતિ વિના તેની પાસેથી તે એક પણુ કાર્ય નથી લઇ શકવાનો. આ સ્વરાજ્યની પરિસીમા થઇ,** કેમકે આમાં સંપૂર્ણુ સ્વતંત્રતા આવી છે, આવો સત્યાગ્રહ શિક્ષિત સત્તાધીશની સામેજ ચાલી શકે એમ માનવાનું નથી. વજ્ર સમાન જેનું કઠોર હૃદય હોય તે પણુ આત્માના બળથી પ્રગટ થયેલા અગ્નિમાં પીગળી શકે છે. નીરો પણુ એ બળની આગળ બકરી સમાન દીન બની જાય છે. આ અતિશયોક્તિ નથી પણુ અક્ષર ગણિતના પ્રમાણુ જેવું છે. આ સત્યાગ્રહ હિન્દુસ્તાનનું ખાસ શસ્ત્ર છે–હિન્દુસ્તાનમાં બીજાં શસ્ત્ર છે પણુ સત્યાગ્રહ હિન્દુસ્તાનમાં વિશેષે વપરાયલું શસ્ત્ર છે. એ સર્વ વ્યાપક શક્તિ છે. સર્વ કાળે વપરાય તેવી છે. સર્વ સ્થિતિમાં વાપરવાની છે. તેને સારૂ કોંગ્રેસાદિની મ્હોરની જરૂર નથી. જેને એ શક્તિનું ભાન થાય તે તેનો ઉપયોગ કર્યા વિના નજ રહે. જેમ પાંપણુ આંખની રક્ષા સ્વતઃ કર્યાજ કરે છે તેમ સત્યાગ્રહ પ્રગટે છે ત્યારે તે સ્વતઃ આત્મ સ્વતંત્રતાની રક્ષા કર્યાજ કરે છે.

પણુ દુરાગ્રહ એથી વિપરીત લક્ષણવાળી શકિત છે. તેનો નમુનો આપણે ઉપર વિચારી ગયા તેમ યુરોપમાં ચાલતું દારૂણુ યુદ્ધ છે. એક પ્રજા બીજી પ્રજાને શરીર બળથી હરાવે તેથી તેનો પક્ષ સાચો કેમ ઠરે ? દુર્બળની ઉપર સબળ માણસો ઘણી વેળા અત્યાચાર કરતા જોવામાં આવે છે. દુર્બળ હારી જાય છે તેથી કંઇ તેની અનીતિ સિદ્ધ થતી નથી, સબળની નીતિ સિદ્ધ નથી થતી. દુરાગ્રહી સાધનનો વિચાર નથી કરતો, ગમે તેવાં યોગ્ય અયોગ્ય સાધનો વડે પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ મેળવવા તરફ તેનું લક્ષ રહે છે. આ ધર્મ નથી પણુ અધર્મ છે. ધર્મમાં કોઇપણુ અંશે અસત્ય ન હોય, કઠોરતા ન હોય, હિંસા ન હોય. ધર્મનું માપ પ્રેમથી, દયાથી સત્યથી થાય છે. તેના ત્યાગથી મળેલું સ્વર્ગ પણુ નિંદ્ય છે. **સત્યનો ત્યાગ કરવાથી હિંદુસ્તાનને સ્વરાજ્ય મળતું હોય તો તે નકામું** છે તેમાં છેવટે પ્રજાનો નાશજ છે.

દુરાગ્રહી અધીરા બની પોતે માની લીધેલા વેરીનો સંહાર કરવા ઇચ્છે
આવે છે. વેરભાવની વૃદ્ધિ થાય ... જય પામેલ શત્રુ વેરનો સંગ્રહ કરી
રાહ જુવે છે. ... વેરનો વારસો પેઢી દર પેઢી ઉતરે છે. હિન્દુસ્તાન કોઇપણ
ગ્રહને પ્રધાનપદ ન આપે એ આપણે ઇચ્છવા જેવું છે. આ પરિષદના સભ્યો જો સમજ...
સત્યાગ્રહનો સ્વીકાર કરી પોતાની કાર્યરેખા દોરશે તો સાધ્ય વસ્તુ પ્રમાણમાં સહેલાઇથી મેળવી
શે. આરંભમાં ભલે નિરાશા જોવામાં આવે, ભલે કેટલોકકાળ પરિણામ જોવામાં ન આવે
પરવાળે સત્યાગ્રહનો સંપુર્ણ જય છે. દુરાગ્રહી ઘાણીના બેલની જેમ ચક્રમાં ફર્યા કરે
કરવું ગતિ છે, પ્રગતિ નથી. સત્યાગ્રહી આગળ ધપ્યા કરે છે.

મારા વિચારોનું ઉતાવળે અવલોકન કરનાર એમ માનશે કે તેમાં કંઈક પરસ્પર વિરોધ રહેલો છે. એક તરફથી હું શસ્ત્રોની તાલીમની માગણી સરકારની પાસે કરૂં છું, બીજી તરફ સત્યાગ્રહને સર્વોપરી પદ આપું છું. સત્યાગ્રહમાં શસ્ત્રને ક્યાં અવકાશ હોય ખરેખર નજ હોય. પણ શસ્ત્રોની શિક્ષા જે સત્યાગ્રહી નથી તેને સારૂ કલ્પી છે. આખ હિંદુસ્તાન સત્યાગ્રહી બને એવો ખ્યાલ મને નથી આવી શકતો. બાયલા બની દેશનો કે નિ બળનો બચાવજ ન કરવો એ સદા સર્વ પ્રકારે ત્યાજ્ય છે. નિરપરાધી સ્ત્રીની ઉપર અત્યાચાર કરનાર પુરૂષની સામે યાતો આપણે પોતે પોતાનું બલિદાન આપી તેને અત્યન્ત આત્મ પ્રેમ બલવડે વશ કરવો ને તે કરવાની આપણી શકિત ન હોય તો આપણે જરૂર શરીર બળ હોય તેટલું ખપાવી અત્યાચારીને અત્યાચાર કરતો રોકીએ. સત્યાગ્રહી અને શસ્ત્રધારી બન્ને લઢવૈયા છે. શસ્ત્રધારી નિઃશસ્ત્રી થયે દીન બને છે. સત્યાગ્રહી કદી દીન બનતોજ નથી. તે કંકણરૂપ શરીર કે શરીરના આયુધો ઉપર આધાર નથી રાખતો પણ અજીત અમર આત્માના બલ ઉપરજ ઝુંઝે છે. આ બંનેથી ત્રીજો તે પુરૂષ નથી. તેને આત્માનું તો ભાનજ નથી નહિ તો બીકનો માર્યો નાશેજ નહિ. તે શરીરને કૃપણના ધનની જેમ સાચવી રાખતાં સર્વસ્વ ખોઇ બેસે છે. આને મરતા આવડતું નથી. શસ્ત્રધારી તો મરણને સાથે રાખી ફરે છે. તે કોઇ દહાડો સત્યાગ્રહી થવાનો સંભવ છે. હિન્દુસ્તાનની આશા એજ રાખી શકાય કે આ મહાન પવિત્ર આર્ય દેશ પોતાની આર્યતાને દૈવી વૃત્તિને પ્રધાનપદ આપી મોટે ભાગે સત્યાગ્રહનો ઉપયોગ કરશે. શસ્ત્ર ક્રિયાને સર્વોપરી પદ નહિ આપે. હિન્દુસ્તાનમાં શરીર બલ સત્ય છે. એ સૂત્રને માન નહિ મળે પણ **सत्यमेव जयते** એ સૂત્રને તે માન નિસંશય મળશે.

સૂક્ષ્મદષ્ટિથી વિચારતાં માલુમ પડશે કે સત્યાગ્રહથી આપણે સંસાર સુધારો કરી શકીએ છીએ. ન્યાત જાતની ખામીઓ દૂર કરી શકીએ છીએ. હિન્દુ મુસલમાન વચ્ચેના વિક્ષેપો શમાવી શકીએ છીએ. અને રાજ્ય પ્રકરણી વિષયોનો નિર્ણય લાવી શકીએ છીએ. કાર્યની સરળતાને અર્થે આપણે વિષયોના ભાગલા પાડીએ એ વાસ્તવિક છે. પણ દરેકનો એક બીજાની સાથે ગાઢ સંબંધ છે એ વિસરવું ન જોઇએ. રાજ્ય પ્રકરણી વિષયો સાથે ધર્મને કે સંસાર સુધારાને સંબંધ નથી એ વિચાર અયોગ્ય છે. ધાર્મિક વૃત્તિથી રાજ્ય પ્રકરણી વિષયનું છેવટ આપણે એક પ્રકારે લાવી શકશું ધર્મવૃત્તિને છોડીને આવેલું પરિણામ બીજા પ્રકારનું હશે. રાજ્ય પ્રકરણી બાબતોનો વિચાર કરતાં આપણે રખડતા રઝળતા છપન હજાર અજ્ઞાત સાધુઓને છોડી શકતા નથી, મુસલમાન ભાઇઓ એવા ફકીરોનો ખ્યાલ છોડી શકતા નથી. હિંદુ સંસાર વિધવા પ્રકરણ કે બાળ વિવાહનો વિચાર નથી તજી શકતો. મુસલમાન પરદા પ્રકરણને કોરે નથી

...ાળા પરસ્પર... સંબંધમાં પ્રશ્ન ઉઠવ્યા કરે છે તેના પ્રત્યે આંખ [illegible]
...લકતા.

ખરે આપણી મુશ્કેલીઓ હિમાલય જેવડી છે. પણ જેવી આપણી મુશ્કેલીઓ છે તેવાંજ ... સાધનો તે દૂર કરવાને સારૂ આપણી પાસે છે. આપણે પ્રાચીન પ્રજાનાં સંતાન છીએ, રોમ, યુનાન, ઇજીપ્ત, વિગેરે દેશોની સભ્યતાના ક્ષયના આપણે સાક્ષી છીએ. આપણી સભ્યતાને સમુદ્રન... પાણી જેમ ભરતી ઓટ થયાં છે. પણ તે સમુદ્રની જેમ અચળ રહેલ છે. આપણ... તદ્દન સ્વતંત્ર રહેવા જેવી તમામ સામગ્રી છે; તેમાં મહાન પર્વતો છે, નદીઓ છે, ... સૃષ્ટિસૌંદર્ય છે, તેનાં સંતાનો મહા પરાક્રમનો વારસો મુકી ગયાં છે, આ મુલક તપશ્ચ... ભંડાર છે. અહીંજ સર્વ ધર્મો સાથે રહે છે, અહીંજ સર્વ દેવતાને માન અપાય છે. આવી સામગ્રીઓ છતાં જો આપણે કંઇ અલૌકિક કાર્ય કરી દુનિયાને શાન્તિ ન આપી શકીએ, આપણે ઇંગ્રેજી પ્રજાને આપણી સાત્વિક પ્રવૃત્તિથી ન જીતી શકીએ તો આપણે આપણા ...ારસાને લજવીશું. આપણો ઇંગ્રેજી પ્રજા સાથેનો સંબંધ નિરર્થક ગયો ગણાશે. ઇંગ્રેજી ...જા સાહસિક છે, તેનામાં ધાર્મિક વૃત્તિ રહેલી છે. તેનામાં પોતાને વિષે અડગ શ્રદ્ધા છે, તે વીરોની પ્રજા છે, તે સ્વતંત્રતા સાધે છે પણ તેનામાં વ્યાપારવૃત્તિ પ્રધાનપદ ભોગવે છે, લક્ષ્મી સંપાદન કરતાં હમેશાં સાધનની યોગ્યતા અયોગ્યતા વિષે તેણે વિચાર નથી કર્યો તે આધુનિક સુધારાને પૂજે છે. પ્રાચીન ભાવનાઓ તેનામાં ક્ષીણ થઇ ગઇ છે. આપણે જો તે પ્રજાની નકલ કરવાને બદલે આપણું નહીં ભુલી જઇએ આપણી સભ્યતાની ઉપર ખરો ભાવ રાખીશું તેની શ્રેષ્ટતા વિશે આપણામાં દૃઢ વિશ્વાસ હશે તો આપણે તે પ્રજાની સાથેના સંબંધનો સદુપયોગ કરી આપણને, તેમને અને અખીલ જગતને તે સંબંધને લાભદાયી કરી શકીશું. એ મહત્કાર્ય કરવામાં આ પરિષદ સંપૂર્ણ ભાગ લઈ પોતાની, ગુજરાતની અને ભારતવર્ષની કીર્તિ ઉજ્વળ કરો એવી મારી જગન્નિયન્તા પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

